

YUSUF AĞA YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NDEKİ KİTAP KAPAK ÖRNEKLERİ

Şener KÜÇÜKTEPE

Dr., skucuktepe38@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5224-8479

Küçüktepe, Şener. "Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Kitap Kapak Örnekleri". idil, 87 (2021 Kasım): s. 1663–1676. doi: 10.7816/idil-10-87-08

ÖZ

Yazılı eserlerin saklanması, korunması amaçlanarak "kapak" kullanma ihtiyacı doğmuştur. Bir mecmua veya kitabın yapraklarını dağılmadan ve sırası bozulmadan bir arada tutabilmek için yapılan koruyucu kapağa cilt denilmektedir. Türk kültür mirasının başında gelen kitaplar, taşınabilir kültür varlıkları arasında ayrı bir yere sahiptir. Geçmişle gelecek arasında köprü oluşturan bu eserlerin gelecek nesillere taşınabilmeleri açısından, günümüzde bu kaynaklar çeşitli müze, kütüphane ve koleksiyonlarda muhafaza edilmektedir. Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'nde muhafaza edilen yerlerden biridir. Bu çalışmada betimsel yöntem kullanılmıştır. Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'nde yer alan yedi adet cildin malzeme, yapım tekniği, bezeme özellikleri, kullanılan renkler ayrıntılarıyla tanıtıldıktan sonra kitap kapağının benzer örneklerle bağlantıları tespit edilip, cilt sanatı içerisindeki konumu ve gelişim sürecini bilimsel olarak ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca söz konusu yazma eserlerin; kapsam, ait oldukları dönemler ve eser isimleri gibi niteliksel özelliklerine ilişkin bilgiler envanterinde bulunan veriler esas alınarak düzenlenmiştir. Cilt sanatının yaşatılması, kuşaklar arası bağlantının kurulması, Türk kültürü, tarihi, sanatı, süslemesi açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kütüphane, Kitap, Kapak, Cilt, Yazma, Yusuf Ağa

Makale Bilgisi:

Geliş: 1 Eylül 2021

Düzeltilme: 8 Ekim 2021

Kabul: 2 Kasım 2021

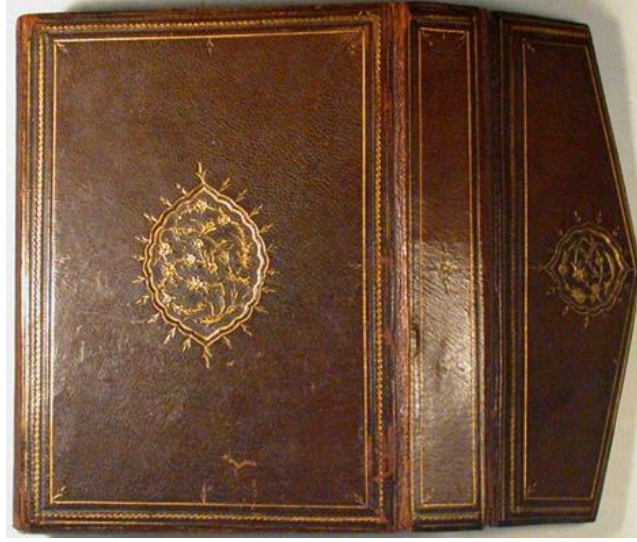
Giriş

Eskiçağlarda yazılar ağaç, kil tablet, taş, maden, kumaş, papirüs ve parşömen üzerine yazılmaktaydı (Labarre, 2012: 11-16). Bunlardan papirüs rulosu M.Ö. 6. ve 4. yüzyıldan itibaren kullanılırken, bir taraftan da günümüz kitap şekline daha yakın olan (Yıldız, 2000: 213) balmumu kaplı tahta tabletlerin deri şeritlere bağlanması, ruloların deri şeritlerle tutturulması (Labarre, 2012: 12-17), bunların deri kutu veya kılıflara konması, ayrıca bu kapların deri şeritlerle bağlanması gibi, ciltçiliğin başlangıcını oluşturan bu işlemler, kitap şeklinin değişmesinde, yani kodeks şekline geçişte bir adım olmuştur (Yıldız, 1993: 236). Aynı zamanda sanat dalı olarak kitap süslemeleri de gelişmiştir (Yıldız, 2000: 211). Kitap sanatları içinde önemli bir yere sahip olan cilt; yazma eseri elimize aldığımızda karşılaştığımız ilk üründür. Bir mecmua veya kitabın yapraklarını dağılmadan ve sırası bozulmadan bir arada tutabilmek için yapılan koruyucu kapağa cilt (cild) denilmektedir (Arıtan, 2019: 459). Cilt kelimesi Arapça kökenli olup deri anlamına gelmektedir (Arseven, 1983: 341). Bundan dolayı tanıtılan sanatın uygulamasına Türkçe'de teclid, mesleğe ciltçilik (Derman, 2012: 149), bunu meslek edinenlere de mücellit denilmiştir (Özen, 1998: 9). "Mücellitlik" kitabın ciltlenmesini, "mücellithane" ise işin yapıldığı atölyeyi tanımlamaktadır (Binark, 1987: 91). Eserlerin korunabilmesi ve ilme açılabilmesi için günümüzde olduğu gibi, geçmişte de başlı başına özellikte olan kütüphaneler açılmıştır. Bu kütüphanelerden biri de Konya'da bulunan Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'dir. Kütüphanenin kurucusu Giritli Yusuf Ağa, Girit'in Hanya Sancağına bağlı Selina nahiyesinin İsbaniko köyünde doğmuştur. Girit serhat ağalarından Süleyman Ağa'nın yanında yetişmiş, zamanla adı geçen ağaya mühürdar ve kethüda olmuş, bir süre Gelibolu Baruthane nazırlığında bulunmuştur (www.yusufaga.yek.gov.tr). 1786 da I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'ın, 1789 da Mihrişah Valide Sultanın kethüdalığına atanmış, 1806 yılında, Valide Sultanın vefatına değin bu görevde kalmıştır. Bir süre Darphane Eminliği yapmış, III. Selim'in ölümü üzerine Hacca gitmiş, dönüşünde Bursa'da ikamete mecbur edilmiş ve 1807 de idam edilmiştir (Yalçınkaya, 2019: 15).

Konya'daki kütüphane binası, II. Selim'in şehzadeligi sırasında inşa ettirdiği Selimiye Cami'nin, batı duvarına bitişik olarak 1796 yılında yapılmıştır. Bina eminliğini, kütüphanenin kuzey duvarındaki inşa tarihini kapsayan mermere hakkedilmiş kitabeden öğrenildiğine göre, Mehmet Sadık Efendi yapmıştır (Önder, 1949: 6). Kütüphane dört köşesi küçük kulelerle süslenmiş, kurşunla kaplı tek kubbeli, kare şeklindeki bir salondan ibarettir. Kesme taşlardan yapılan bina üç taraftaki altlı üstlü pencerelerle aydınlatılmaktadır. Doğu tarafında camiye açılan, batı cephesinde, pencereden bozma sokağa açılan iki kapısı vardır (Cunbur, 1963: 206). Kütüphane 1927 yılından sonra Mevlâna Müzesi kitaplığı ile birleştirilmiş ve bina Memurlar Kooperatifi'ne tahsis edilmiştir. Tekrar 1946 yılından sonra Maarif Vekaleti Kütüphaneler Müdürlüğüne geçen kütüphane 1949 yılında yeni tesis ve modern usuller ile hizmete girmiştir (www.yusufaga.yek.gov.tr).

Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Konya Bölge Yazma eserler Kütüphanesi Müdürlüğüne bağlı olarak hizmet vermektedir. Kütüphane bünyesinde 12173 cilt kitap mevcuttur. Bu kitaplardan 3157 cildi yazma, 9016 cildi de matbu kitaptır. Kitapların tamamına dijital ortamdan ulaşılmaktadır. Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde bulunan, 16-17 ve 18. yüzyıla tarihlenen yedi adet cilt bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Kitap kapakları envanter sırasına göre yerleştirilmiş, ciltlerin malzemeleri, kullanılan renkler, yapım teknikleri, bezeme özellikleri bakımından ayrıntılarıyla incelenmiş ve fotoğrafları ile belgelenmiştir. Değerlendirme bölümünde ise cilt sanatındaki yerleri belirlenmeye çalışılmıştır. Yazma eserlerin niteliksel özelliklerine ilişkin bilgiler Türkiye Yazma Eserler Kurumu arşiv envanterinde bulunan veriler esas alınarak düzenlenmiştir. Tarihi bilinmeyen ciltleri tarihlendirmede ise diğer kütüphanelerde yer alan benzer yazma eser ciltleri ile stil kritiği yapılmıştır.

Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Kitap Kapak Örneklerinin İncelenmesi

Resim 1. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi 42 Yu 111 Numarada Kayıtlı Kitap

Örnek No: 1

Eser Adı: Şerh-i Hidayet al-Hikme

Bulunduğu Yer: Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi

Envanter No: 42 Yu 111

Türü: Doğu Felsefesi

Müellif: Molla zade Ahmed b. Mahmud al-Herevi

Mücellit: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

Ölçüleri: 180x135 mm.

Varak Sayısı: 135 yk.

Cilt Yapım Malzemesi: Deri-Meşin

Cilt Rengi: Kahverengi

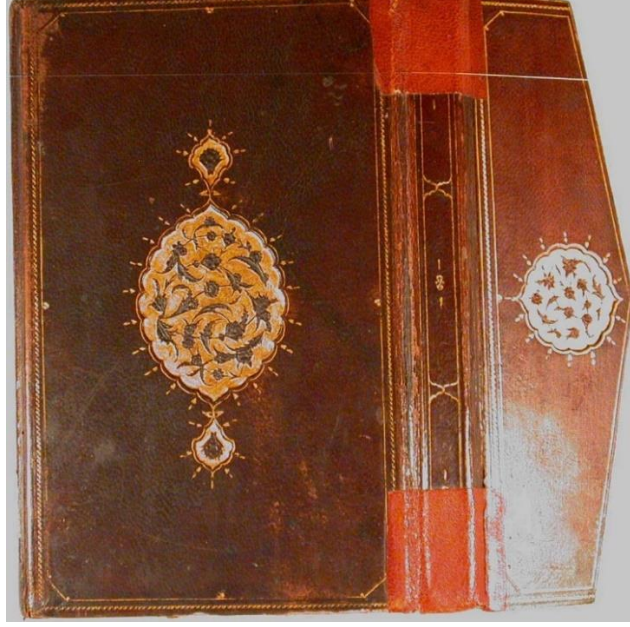
Cilt Yapım Tekniği: Baskı Tekniği

Cilt Süslemesinde Kullanılan Renkler: Altın

Bezeme: Eserin ön ve arka kapağı aynı şekilde bezenmiştir. Zemin deri renginde bırakılmış, motifler ise altınla renklendirilerek üstten ayırma şemseli cilt olarak düzenlenmiştir. Kitabın kenarları ve miklep iki sıra ince altın cetvel arasında tekli zencirek ile çerçevelemiştir. Köşebent bezemesi yoktur. Cildin kapak kenar ortalarında ve köşelerde şemselerde kullanılan tığ motifi vardır. Şemse kapak merkezinde oval, dilimli ve salbeksizdir. Saz üslubunda tasarlanan desen oldukça hareketli bir serbest kompozisyon oluşturur. Şemse yüzeyi ince kıvrım dalların taşıdığı penç, hatayi, goncalar ve hançeri yapraklardan oluşmaktadır. Şemse etrafı tığ ve noktalarla

hareketlendirilmiştir. Dilimli ve oval biçimli miklep şemsesinin yüzeyi de kapak şemsesindeki kompozisyonu oluşturan motiflerle süslenmiştir. Sertab kısmı cetveller arasında zencirek ile çevrelenmiştir. Sertabın ortasında gonca motifi yer alır. Sırt ve iç kapakları desensizdir.

Tarihlendirme: Müstensihî Hattat: Abdülbaki b. Muhammed b. Ahmed al'dır. Raşit Efendi Kütüphanesi 385 envanter numaralı 1705 tarihinde istinsah edilmiş olan "Fezû'l-Mevle'l-Kerim alâ Abdihî İbrahim", 945 envanter numaralı 1709 tarihinde istinsah edilmiş olan "Levâkihu'l-Envâr fi tabakâti's-Sâdeti'l-Ahyâr" isimli eserler (Özbek, 2005: 162-163) ve Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 4613 envanter numaralı "Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Menâr" (Küçüktepe, 2020: 386), cilt süslemeleri ile benzerlik bulunur. Cilt 18. yüzyılda yapılmış olmalıdır.

Resim 2. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi 42 Yu 177/1 Numarada Kayıtlı Kitap

Örnek No: 2

Eser Adı: Tağyis el-Miftah

Bulunduğu Yer: Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi

Envanter No: 42 Yu 177/1

Türü: Retorik ve Edebi Eser Koleksiyonları

Müellif: Bilinmiyor

Mücellit: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

Ölçüleri: 180x110 mm.

Varak Sayısı: 68

Cilt Yapım Malzemesi: Deri-Meşin

Cilt Rengi: Kahverengi

Cilt Yapım Tekniği: Baskı Tekniği

Cilt Süslemesinde Kullanılan Renkler: Altın

Bezeme: Cildin ön ve arka kapağı aynı desene sahiptir. Kitabın kapakları iki cetvel arasında zencirek ile çerçevlenmiştir. Zemin altın, motifler deri renginde bırakılarak alttan ayırma şemseli cilt olarak yapılmıştır. Köşelere çekilen diyagonal çizgi ile meydana getirilen üçgen yüzeyler bezemesizdir. Salbekli şemse kapak merkezinde, dilimli ve oval formdadır. Saz üslubunda yatay eksenle düzenlenen şemse yüzeyi, yapraklı kökten çıkan kıvrımlı dallar üzerinde hatayi tarzı stilize çiçekler, pençerler, goncalar, hançeri yapraklar ile bezenmiştir. Salbekler palmet biçimindedir. Salbek yüzeyi hatayi motifi ile süslenmiştir. Şemse /salbek etrafı tahrirli ve tığlarla hareketlendirilmiştir. Salbekler şemse ile orantılı bir büyüklükte olup, aralarında altından yapılmış bir ortabağ bulunmaktadır. Miklep şemsesi dilimli ve oval biçimdedir. Tek noktadan çıkan helezonların üzerinde hatayi, penç, gonca ve hançeri yapraklar görülür. Sertab bölümü cetvel ile çevrilmekle birlikte kompozisyon uçları dilimli üç adet dikdörtgen kartuştan meydana gelmektedir. Kapak ortasındaki kartuşun merkezinde düğüm motifi yer alır. Diğer kartuşlara başka bir deri ile onarım yapıldığı için motif uygulanıp uygulanmadığı görülememiştir. Eserin sırt ve iç kapaklarında herhangi bir süsleme unsuru görülmez.

Tarihlendirme: "Tağyis el-Miftah" isimli eserin istinsah tarihi ve yazarı bilinmemektedir. Konya Mevlâna Müzesi Müzeli Eserler Bölümündeki 18. yüzyıla tarihlendirilmiş 32 envanter numaralı "Kur'an-ı Kerim" (Kara, 2015: 295), Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 405 envanter numaralı "Divan" (Küçüktepe, 2020: 101), Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 54 envanter numaralı "Vakfiye" (Elitok, 2014: 129) şemse süslemesi ve kullanılan teknik bakımından benzerlik vardır. Milli kütüphane 06 Mil Yz A 4929 "Muhtasarus-sihâh" (Küçüktepe, 2020: 418), Raşit Efendi Kütüphanesindeki 130 envanter numaralı 1737 tarihinde istinsah edilmiş olan "Müsnedü'l-İmâmi'l-Âzam" adlı eserin (Özbek, 2005: 177) cildindeki şemse süslemesi ile de benzerlik bulunur. Eserlerle olan benzerliği göz önüne alındığında cilt 18. yüzyılda yapılmış olmalıdır.

Resim 3. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi 42 Yu 243/13 Numarada Kayıtlı Kitap

Örnek No: 3

Eser Adı: Risale-i Ferman ve İlâm

Bulunduğu Yer: Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi

Envanter No: 42 Yu 243/13

Türü: Hukuk

Müellif: Bilinmiyor

Mücellit: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

Ölçüleri: 195x130 mm.

Varak Sayısı: 5 yk.

Cilt Yapım Malzemesi: Deri-Meşin

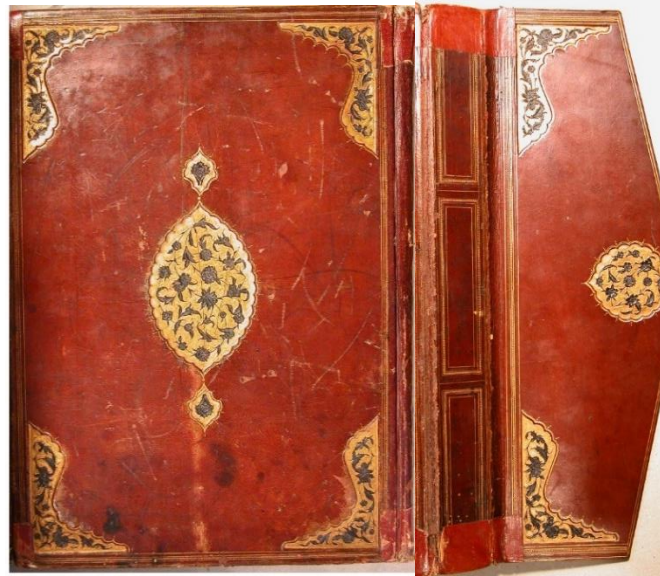
Cilt Rengi: Siyah

Cilt Yapım Tekniği: Baskı Tekniği

Cilt Süslemesinde Kullanılan Renkler: Altın

Bezeme: Kitabın ön ve arka kapağı aynı desene sahiptir. Miklep ve kapaklar birer ince çizgiyle kuşatılmış kalın bir zencirekle çerçeveselmiştir. Zemin ve motifler altın ile renklendirilerek mülemma şemseli cilt yapılmıştır. Kapaklardaki köşebent düzenlemesi yoktur fakat köşeler ve kenar ortası gülçe motifi ile vurgulanmıştır. Kapak merkezindeki şemse, dilimli ve oval formdadır. Serbest kompozisyonda düzenlenen şemse yüzeyi, saz üslubunda yapraklı kökten çıkan helezonların üzerinde hatayi, penç, gonca ve hançeri yapraklarla süslenmiştir. Salbekler palmet biçiminde ve yüzeyinde hatayi motifi görülür. Şemse salbeke gülçe motifi ile bağlamıştır. Şemse ve salbeklerin etrafı tahrirli ve tığlarla hareketlendirilmiştir. Miklep şemsesi dilimli ve oval biçimdedir. Miklep şemse yüzeyinde de dikey eksende tek noktadan çıkan kıvrım dallar üzerinde hatayi, penç, gonca ve hançeri yapraklar vardır. Eserin sertab ve sırt kısmı başka bir renk deri ile onarım gördüğünden dolayı görülemez. İç kapaklar bezemesizdir.

Tarihlendirme: "Risale-i Ferman ve İlâm" isimli eserin istinsah tarihi ve yazarı bilinmemektedir. Konya Mevlâna Müzesi Müzelik Eserler Bölümündeki 16. yüzyıla tarihlendirilmiş 8 envanter numaralı "Kur'an-ı Kerim", 126 envanter numaralı Mesâbihu's-Sünne (Kara, 2015: 94-244) ve Amasya II. Bayezid İl Halk Kütüphanesi'nde yer alan 1547 tarihli ve 1335 envanter numaralı "Haşiye Ale'l-Mutavvel" isimli eserle (Maraşlı, 2005 :120) süsleme kompozisyonunda benzerlik göstermektedir. Bu bakımdan cilt 16. yüzyılda yapılmış olmalıdır.

Resim 4. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi 42 Yu 551/2 Numarada Kayıtlı Kitap

Örnek No: 4

Eser Adı: Şerh-i Nuhbet el-Fiker fi Mustalah Ehl el-Eser

Bulunduğu Yer: Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi

Envanter No: 42 Yu 551/2

Türü: İslam

Müellif: İbn-i Hacer Şahab ed-din Ahmed b. Ali el-Askalân

Mücellit: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

Ölçüleri: 220x160 mm.

Varak Sayısı: 49 yk.

Cilt Yapım Malzemesi: Deri-Meşin

Cilt Rengi: Kahverengi

Cilt Yapım Tekniği: Baskı Tekniği

Cilt Süslemesinde Kullanılan Renkler: Altın

Bezeme: Eserin ön ve arka kapağı alttan ayırma şemseli cilt olarak tezyin edilmiştir. Kitabın kenarları, miklebi zencirek ile çerçevenmiştir. Zencirek etrafına içte ve dışta iki sıra altın cetvel çekilmiştir. Köşebentler iç ve dış bükey kavislidir. Köşebent yüzeyi helezon üzerinde hatayi, penç ve hançeri yapraklar ile bezenmiştir. Salbekli olan şemse, dilimli ve oval formda yapılmıştır. Saz üslubunda düzenlenen şemse yüzeyi köşebentte olduğu gibi helezon üzerinde hatayi, penç ve hançeri yapraklar ile süslenmiştir. Şemsenin etrafı tahrirli ve tığlarla vurgulanmıştır. Salbekler palmet biçimindedir. Salbek yüzeyinde hatayi motifi vardır. Salbek etrafına da tahrir ve tığ uygulanmıştır. Kapak şemsesindeki düzenleme miklep kapağında da tekrarlanmıştır. Cildin sertab bölümü bir sıra altın cetvel ile çevrenmiştir. Sertab yüzeyi ise üç adet dikdörtgen formda zencirek ve cetvellerle yapılmış kartuşlardan meydana gelmektedir. Sırt kısmı ve iç kapaklarda herhangi bir süsleme yer almaz.

Tarihlendirme: "Şerh-i Nuhbet el-Fiker fi Mustalah Ehl el-Eser" adlı kitabın müstensihî Hattat: Muhammed b. Hasan'dır. İstinsah tarihi bilinmemektedir. Konya Mevlâna Müzesi Müzelik Eserler Bölümündeki 16. yüzyıla tarihlendirilmiş 127 envanter numaralı "El-Kevakibü'd-Dürriyye Fî Medhi Hayri'l-Beriyye" (Kara, 2015: 246) isimli eser ile şemse/köşebent süsleme kompozisyonu ve teknik yönünden benzerdir. Konya Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi 4802 envanter numaralı "Yusuf ile Züleyha, Gancina-i Raz, Usulname"de 16. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Budak, 2009: 62). Şemse süslemesi ve kullanılan teknik bakımından da benzerlik vardır. Bu örnekle olan benzerliği de göz önüne alınarak cilt 16. yüzyılda yapılmış olmalıdır.

Resim 5. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi 42 Yu 5115 Numarada Kayıtlı Kitap

Örnek No: 5

Eser Adı: Ma'âric en -Nühüvvat Fi Madâric el- Fütüvvat

Bulunduğu Yer: Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi

Envanter No: 42 Yu 5115

Türü: İslam

Müellif: Bilinmiyor

Mücellit: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

Ölçüleri: 250x150 mm.

Varak Sayısı: 417 yk.

Cilt Yapım Malzemesi: Deri-Meşin

Cilt Rengi: Siyah

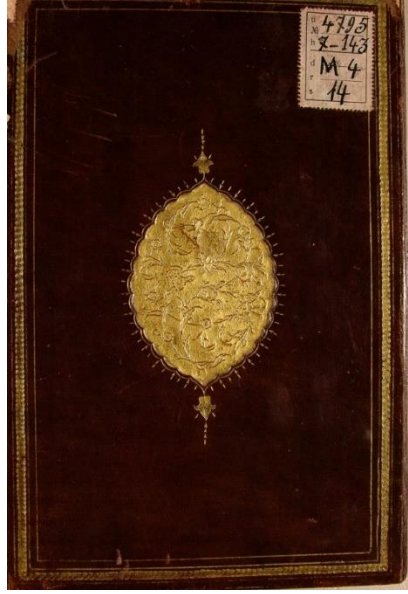
Cilt Yapım Tekniği: Baskı ve Boyama Tekniği

Cilt Süslemesinde Kullanılan Renkler: Altın, Kırmızı

Bezeme: Ön ve arka kapak altın ayırma şemseli cilt olarak yapılmıştır. Kitabın kenarları zencirek ile çerçevelenmiştir. Zencirek etrafına içte ve dışta bir sıra altın cetvel çekilmiştir. İçteki cetvellerin köşeleri diyagonal çizgi ile birleştirilmiştir. Kapak şemsesi oval formda ve dilimlidir. Şemse yüzeyi dikey ekseninde, saz üslubundadır. Şemse yüzeyi kıvrımdallar üzerinde hatayi, peñç, gonca, hançeri yapraklardan oluşmaktadır. Şemse zemini altın, motifler kırmızı renktedir. Salbekler şemseye oranla büyük olup, palmet biçimindedir. Salbek yüzeyinde hatayi motifi yer alır. Salbek ve şemse etrafında tahrir ve tığ uygulaması görülür. Miklep şemsesi dilimli ve oval biçimdedir. Miklep şemse yüzeyinde helezonların üzerinde hatayi, peñç, gonca ve hançeri yapraklar vardır. Cildin sertab bölümü cetvel ve zencirek ile çevrilmiştir. Sertab yüzeyi dikdörtgen, formun uç ve kenarları dilimli, kenarlar

dışa doğru bombelidir. Formun zemini kırmızı renkle boyanmıştır. Yüzeyinde ise "Kitabu Mearicü'n-Nübüvve (Peygamberlerin Miraç Kitabı)..." şeklinde okunuşu ihtimal dahilinde olan yazı mevcuttur. Yazının içerisinde gonca ve hançeri yapraklarla oluşturulmuş bitkisel motifler görülürken, yazının alt kısmı ise rumi motifleri ile bezenmiştir. Sırt kısmı ve iç kapaklar da desen yoktur.

Tarihlendirme: "Ma'âric en -Nühüvvat Fi Madâric el- Fütüvvat" isimli eserin müellifi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 3342/1 envanter numaralı "Zübdetü'l-Kelâm Fimâ Yehtâcu İleyhil-Hâssü'l-Âmm" (Küçüktepe, 2020: 293), Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki 1231 envanter numaralı 18. yüzyıla tarihlendirilmiş "Tahriru Usûli'l-Hendese ve'l-Hisâb" adlı eserin (Özbek, 2005: 224) cilt kapağında yazının kullanılması yönünden benzerlik vardır. Yazının 18. yüzyılda kullanıldığı bilinmekle birlikte cilt 18. yüzyılda yapılmış olmalıdır.

Resim 6. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi 42 Yu 5116 Numarada Kayıtlı Kitap

Örnek No: 6

Eser Adı: Sirâc el- Vahhâc

Bulunduğu Yer: Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi

Envanter No: 42 Yu 5116

Türü: İslam

Müellif: Haddüdi, Abü Bakr b. Ali

Mücellit: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

Ölçüleri: 260x174 mm.

Varak Sayısı: 130 yk.

Cilt Yapım Malzemesi: Deri-Meşin

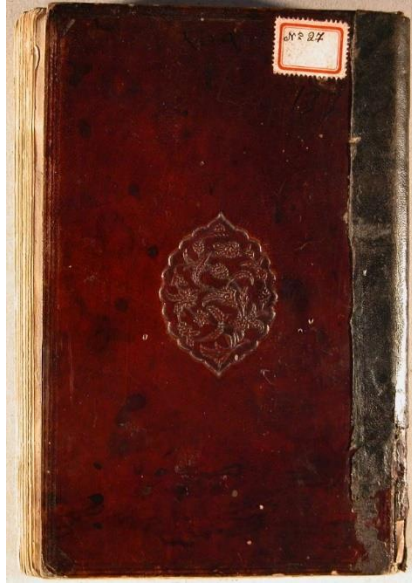
Cilt Rengi: Kahverengi

Cilt Yapım Tekniği: Baskı Tekniği

Cilt Süslemesinde Kullanılan Renkler: Altın

Bezeme: Kitabın ön ve arka kapağı aynı desene sahiptir. Miklepsiz ve köşebentsiz olarak düzenlenen cildin şemsesi mülemma, salbek ise yekşaktır. Kapaklar bir sıra altın ile kalın bir zencirekle çerçevelemiştir. Zencirek kuşağı içerden ve dışardan iki sıra cetvelle sınırlandırılmıştır. Kapak merkezindeki şemse, dilimli ve oval formdadır. Serbest kompozisyona sahip şemse yüzeyi, saz üslubunda helezonlar üzerinde hatayi, penç, gonca ve hançeri yapraklarla süslenmiştir. Şemsenin etrafı tahrirli ve tığlarla vurgulanmıştır. Salbekler palmet biçimindedir. Eserin sırt ve iç kapakları bezemesizdir.

Tarihlendirme: "Sirâc el- Vahhâc" isimli eserin müellifi "Haddüdi, Abü Bakr b. Ali" dir ve istinsah tarihi belli değildir. Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki 559 envanter numaralı 1613 tarihinde istinsah edilmiş olan "Yetimetü'd-Dehr fî Mahâsin-i Ehli'l-Asr" adlı eserin (Özbek, 2005: 119) süslemesi ile, yine Raşit Efendi Kütüphanesi 35 envanter numaralı 1679 tarihinde istinsah edilmiş "Nezîlü't-Tenzîl" adlı eserin (Küçüktepe, 2015:124) cildindeki şemse süslemesi ve kullanılan teknik ile de aynı olduğundan eserin cildi 17. yüzyılda yapılmış olmalıdır.

Resim 7. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi 42 Yu 6713 Numarada Kayıtlı Kitap

Örnek No: 7

Eser Adı: Haşiye-i Kefevi Ala İstiarat el-İsam

Bulunduğu Yer: Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi

Envanter No: 42 Yu 6713

Türü: Retorik ve Edebi Eser Koleksiyonları

Müellif: Hamid el-Kefevi

Mücellit: Bilinmiyor

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

Ölçüleri: 216x152 mm.

Varak Sayısı: 28 yk.

Cilt Yapım Malzemesi: Deri-Meşin

Cilt Rengi: Kahverengi

Cilt Yapım Tekniği: Baskı Tekniği

Cilt Süslemesinde Kullanılan Renkler: Renk Kullanılmamış

Bezeme: Eserin ön/arka kapağı aynı desene sahiptir. Soğuk şemseli cilt olarak düzenlenen kapaklarda miklep düzenlemesi yoktur. Kapaklar soğuk kalıpla yapılmış üç sıra cetvelle çerçevelenmiştir. Köşelerde diyagonal çizgi ile üçgen yüzeyler oluşturulmuştur. Şemse, kapak merkezinde oval ve dilimlidir. Saz üslubunda serbest kompozisyona sahip şemse yüzeyinde kıvrım dalların üzerinde hatayi, gonca ve hançeri yapraklar vardır. Sırt kısmı başka renk deri ile onarım yapıldığından dolayı görülemez ve iç kapaklar bezemesizdir.

Tarihlendirme: "Haşiye-i Kefevi Ala İstiarat el-İsam" adlı eser "Hamid el-Kefevi" tarafından yazılmıştır ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Ziya Bey Kütüphanesi'ndeki 3984 envanter numaralı 1527 tarihinde istinsah edilmiş olan "Şeyhzade Tefsiri Kadı Beyzavi Haşiyesi" ve 16. yüzyıla tarihlendirilen 3916 envanter numaralı "Cezeri Şerhi fi İlmi'l-Tecvidi'l -Kur'an-ı Aziz" (Sarıtepe, 2007: 57-71) ayrıca Raşit Efendi Kütüphanesi 888 envanter numaralı 1573 yılında istinsah edilmiş olan "El-Ünsü'l-Celil bi Târihi'l-Kuds ve'l-Halil" isimli eser (Özbek, 2005: 92) şemse süsleme kompozisyonu ve kullanılan teknik bakımından da aynı olduğundan eserin cildi 16. yüzyılda yapılmış olmalıdır.

Değerlendirme

Malzeme, Malzemenin Rengi ve Teknik

İncelenen eserlerde cildin dış kapaklarında meşin deri görülür. Cilt kapakları kahverengi (Örnek No: 1, 2, 4, 6, 7) ve siyah (Örnek No: 3, 5) renk deri ile kaplanmıştır. İç kapakların hepsi kâğıt ile kaplanmış ve desensizdir. Ciltlerde baskı tekniği (Örnek No: 1, 2, 3, 4, 6, 7) kullanılmışken bir eserde ise hem baskı tekniği hem de boyama tekniği (Örnek No: 5) kullanılmıştır.

Cilt ve Kapağın Bölümleri

Araştırmamıza konu olan ciltlerin ön ve arka kapakları aynı şekilde bezenmiştir. Cetvel ve zencirekler hem altın (Örnek No: 1, 2, 3, 4, 5, 6) hem de soğuk olarak (Örnek No: 7) çerçevelenmiştir. Zencirekler, cetvellerin arasında çeşitli kalınlıklarda S'lerle meydana gelmiştir.

Köşebentte iç ve dış bükey kavisli klasik forma sahip (Örnek No: 4) olan bir eser görülür. Köşelerde, kısa ve uzun kenar ortalarında gülçe (Örnek No: 3) ve tığ motifi de (Örnek No: 1) uygulanmıştır. Di yagonal çizgi ile hareketlendirilmiş düzenlemelerde yer alır (Örnek No: 2, 5, 7). Köşebent bezemesi olmayan ciltlerde vardır (Örnek No: 6).

16,17,18. yüzyıla tarihlenen ciltlerin şemsesi dilimli ve oval formda (Örnek No: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7) salbekler ise palmet biçimindedir (Örnek No: 2, 3, 4, 5). Miklep, çalışmamızda beş ciltte bulunmaktadır ve miklep şemseli oval formdadır (Örnek No: 1, 2, 3, 4, 5).

Kartuşlarla oluşturulmuş sertab yüzeyi (Örnek No: 2, 4) ortasında düğüm motifi (Örnek No: 2) ve sertab yüzeyinin ortasında gonca (Örnek No: 1) motifi ile karşılaşılmaktadır. Ayrıca sertab yüzeyinde görülen uç ve kenarları dilimli, kenarlar dışa doğru bombeli olan dikdörtgen formun içinde yazı mevcuttur (Örnek No: 5). Sertab kısmı başka bir renk deri ile onarım gördüğünden dolayı görülemeyen eser de vardır (Örnek No: 3).

Eserlerin sırt bölümünde herhangi bir süsleme kompozisyonu görülmez. Bazı kitapların sırt kısmı başka deri ile onarım yapıldığından dolayı görülemez (Örnek No: 3, 7).

Bezeme ve Üslup

16. yüzyıla (Örnek No: 4, 3, 7) 17. yüzyıla (Örnek No: 6) ve 18. yüzyıla (Örnek No: 1, 2, 5) tarihlendirmiş olduğumuz eserlerin hepsi saz üslubunda düzenlenmiştir. Ressam Şah Kulu'nun Osmanlı bezeme repertuarına kazandırdığı bir üsluptur (Özbek, 2005: 37). Saz üslubu, 16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı nakkaşhanesinde çeşitli sanat kollarında etkin olmaya başlamıştır ve 17. yüzyılın ortalarına kadar çok baskın olduğu ileri sürülür (Mahir, 1987: 123). Özellikle tezhip, cilt, kalemişi, çini, halı, kilim, kumaş, kuyumculuk, taş ve maden sanatı alanlarında saz üslubunun seçkin yapıtları üretilmiştir. Bu üslupta hatayi ve hançeri yaprak olarak tanımlanan sivri uçlu, kıvrık yapraklar baskın motiftir (Mahir, 2009: 379). Hançeri yapraklarla birlikte şakayıklar, güller, gül goncası, karanfil gibi naturalist çiçek motifleri de üslubu oluşturan motifler olmakla birlikte bazı örneklerde, yaprak aralarına ejder, sülün, zümrüd-ü anka gibi fantastik yaratıkların da resmedildiği gözlenir (Mahir, 1987: 129).

Cilt kapaklarının tamamında dilimli ve oval formda şemseler uygulanmıştır. Şemse yüzeyi yaprak ve çiçeklerin yoğunluk oranına dikkat edilerek oluşturulmuştur. Hatayi, penç, gonca ve hançeri yapraklarla oluşan bitkisel bezemeler yatay (Örnek No: 2), dikey (Örnek No: 5) ve serbest kompozisyon (Örnek No: 1, 3, 4, 6, 7) düzeninde yerleştirilmiştir. Bezemeler baskı tekniğinde üstten ayırma şemseli cilt (Örnek No: 1), alttan ayırma şemseli cilt (Örnek No: 2, 4, 5), mülemma şemseli cilt (Örnek No: 3, 6) ve soğuk şemseli cilt (Örnek No: 7) olarak düzenlenmiştir. Alttan ayırma şemsede zemin altın, motifleri deri renginde bırakılmış ciltler yer alırken (Örnek No: 2, 4) motifleri kırmızı renk ile boyanmış cilt süslemesi de görülür (Örnek No: 5). Saz üslubunda iç ve dış bükey köşebent bezemesi olan cilt kapağı da yer alırken (Örnek No: 4) miklep bezemeleri de cilt kapakları ile uyumlu olarak saz üslubunda bezenmiştir (Örnek No: 1, 2, 3, 4, 5). Salbek yüzeyini kaplayan hatayi motifi olduğu gibi (Örnek No: 2, 3, 4, 5) yekşah ile oluşturulmuş palmet motifi ile de karşılaşılır (Örnek No: 6). Bir örnekte salbekin şemseye oranla büyüdüğü tespit edilmiştir (Örnek No: 5).

18. yüzyıla birlikte cilt kapak yüzeylerinde yazının kullanılmaya başladığı bilinmektedir. Araştırmamızda 18. yüzyıla tarihlendirdiğimiz cilt kapağının sertabında "Kitabu Mearicü'n-Nübüvve (Peygamberlerin Miraç Kitabı)..." şeklinde okunuşu ihtimal dahilinde olan yazı mevcuttur. Yazının içerisinde gonca ve hançeri yapraklarla oluşturulmuş bitkisel motifler görülürken, yazının alt kısmı ise rumi motifleri ile bezenmiştir.

Sonuç

"Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Kitap Kapak Örnekleri" adlı çalışmamızda yedi adet cilt tespit edilmiştir. Eserleri benzer yazma eser ciltleri ile stil kritiği yaparak değerlendirdiğimiz de; malzeme, renk, teknik, cilt ve kapak bezeme özellikleri bakımından üç adet cilt 16. yüzyıla, bir adet cilt 17. yüzyıla ve üç adet ciltte 18. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

İncelediğimiz eserlerin mücellitleri belli değildir. Ciltlerin hepsinde malzeme deridir ve meşin deri kullanılmıştır. Cilt yapımında tek renk deri uygulanmış ve eserler kahverengi ve siyah renk deri ile kaplanmıştır. Ciltlerin dış kapaklarında boyama ve baskı tekniği görülür. Klasik dönem özelliği gösteren baskı tekniğinin fazla olması önceki yüzyıl geleneğinin devam ettirildiğini göstermektedir. Süsleme tekniği bakımından ise üstten ayırma şemseli cilt, alttan ayırma şemseli cilt, mülemma şemseli cilt ve soğuk şemseli cilt yapılmıştır. Çalışmamızda cilt kapaklarının hepsinde cetveller bulunurken, her ciltte zencirek çeşitli kalınlıklarda S sarmal şeklinde oluşmuştur. Zencirekte çeşitlilik yoktur. Klasik cilt bezemesinde 16. yüzyılda köşelerde genellikle iç ve dış bükey kavisi köşebentler yer almaktadır ve 17-18. yüzyılda ise köşebent uygulaması iyice azalmıştır. Köşebentlerin kullanılmadığı kapaklarda diyagonal çizgi, gülçe ve tığ motifleri ile köşeler bezenmiştir. Eserler şemseli ciltlere sahiptir. Şemseler dilimli oval şeklinde olmakla birlikte, saz üslubunda bezemeler vardır. 16. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan saz üslubunun 17 ve 18. yüzyılda da kullanılarak devamlılığın sağlandığı tespit edilmiştir. 16. yüzyılda olduğu gibi şemselerin ucuna salbekler yerleştirilmiştir. Miklep kapaklarında; miklep şemsesi kullanılmış ve kompozisyonlar genellikle kapak kompozisyonu ile aynıdır. Sertab kısmı desenli olanlar dönemin süsleme programına paralel özellikler göstermektedir. Sırt bölümünde ve iç kapaklarda süsleyici unsur yoktur.

16, 17, 18. yüzyıla ait Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki bu yedi örnek malzemesi, yapım tekniği, rengi, bezemesi değerlendirildiğinde eserlerin yapıldıkları döneme ait olduğu kadar, cilt sanatının gelişimine paralel olarak üslup özelliklerini bugüne aktarmaktadır.

Kaynaklar

- Arıtan, Ahmet Saim. "Cilt Sanatı", Türk İslam Sanatları Tarihi El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Arseven, Celal Esad. "Cild", Sanat Ansiklopedisi, İstanbul: Cilt: 1, s.341-348, 1983.
- Binark, İsmet. "Türk Kitapçılık Tarihinde Cilt Sanatı", Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu (5-6 Mayıs 1986), Elâzığ: Fırat Havzası Araştırma Merkezi, s.91-107, 1987.
- Budak, Ayşe. Konya Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi'ndeki 15-16. Yüzyıl Kitap Kapakları, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2009.
- Cunbur, Müjgan. "Yusuf Ağa Kütüphanesi ve Kütüphane Vakfı", Tarih Araştırmaları Dergisi, C: 1, S: 1, Ankara:1963.
- Derman, Uğur. "Cilt ve Ebru Sanatı", İslam Sanatları Tarihi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, s.149-169, 2012.
- Elitok, Hüseyin. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Hanım Sultanlara ve Padişahlara Ait Bir Grup Vakfiyenin Hat, Tezhip ve Cilt Bakımından İncelenmesi. Yayınlanmamış doktora tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2014.
- Kara, Hacer. Konya Mevlâna Müzesi Müzelik Eserler Bölümünde Bulunan Osmanlı Dönemi Ciltleri. Yayınlanmamış doktora tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2015.
- Küçüktepe, Şener. Kayseri İli "Raşit Efendi Kütüphanesi"nde Bulunan Deri Cilt Kapakları Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2015.
- Küçüktepe, Şener. Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu Osmanlı Dönemi (17-19. Yüzyıl) Deri Cilt Kapakları. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2020.
- Labarre, Albert. Kitabın Tarihi, Ankara: Dost Kitabevi, 2012.
- Mahir, Banu. "Osmanlı Sanatında Saz Üslubunda Anlaşılan", Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 2, İstanbul: s.123-140, 1987.
- Mahir, Banu. "Osmanlı Bezeme Sanatında Saz Üslubu", Hat ve Tezhip Sanatı, Ankara: 2009.
- Maraşlı, Savaş. Amasya II. Bayezid İl Halk Kütüphanesi'ndeki 15. ve 16. Yüzyıl Ciltleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2005.
- Önder, Mehmet. Selçuklular ve Osmanlılar Devrinde Konya Kütüphaneleri. Konya Dergisi. S. 84, s. 6, 1949.
- Özbek, Yıldırım. Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesindeki Kitap Kapakları, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, 2005.
- Özbek, Yıldırım. "Kayseri Etnografya Müzesindeki Bir Grup Cilt Hakkında", Erdem, C.15, S: 43, s. 27-58, 2005.
- Özen, Mine Esiner. Türk Cilt Sanatı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998.
- Sarıtepe, Sümeyye. Sivas Ziya Bey Kütüphanesi'ndeki Kitap Kapakları. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2007.
- Yalçınkaya, Tuğba. Yusuf Ağa Kütüphanesi'ndeki 17. ve 18. Yüzyıl Deri Ciltleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2019.
- Yıldız, Nuray. Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993.
- Yıldız, Nuray. Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000. <https://www.yusufaga.yek.gov.tr> (Erişim Tarihi: 28.06.2021).

BOOK COVER SAMPLES IN THE YUSUF AĞA MANUSCRIPT LIBRARY

Şener KÜÇÜKTEPE

ABSTRACT

The need to use “covers” has arisen in order to preserve and protect written works. The protective cover made to keep the leaves of a magazine or book together without falling apart and without breaking their order is called a binding. Books, which are at the forefront of Turkish cultural heritage, have a special place among movable cultural properties. These resources, which form a bridge between the past and the future, are preserved in various museums, libraries and collections in order to carry them to future generations. Yusuf Ağa Manuscript Library is one of the places where these resources are preserved. Descriptive method was used in this study. It is aimed to introduce the seven bindings in the Yusuf Ağa Manuscript Library in detail, with the material, construction technique, decoration features, colors used, and then to determine the connections of the book cover with similar examples and to reveal its position in the bookbinding art and its development process scientifically. In addition, information on the qualitative characteristics of the manuscripts in question, such as the scope, the periods they belong to, and the names of the works, has been arranged on the basis of the data in the inventory. Keeping the art of binding alive and establishing a connection between generations is very important in terms of Turkish culture, history, art and decoration.

Keywords: Library, book, cover, binding, manuscript, Yusuf Ağa